

ЗАСТОСУВАННЯ ДОМАШНЬОГО АРЕШТУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ УКРАЇНИ

HOUSE ARREST APPLICATION IN UKRAINIAN CRIMINAL PROCEEDING

Тертична А.А.,

*спеціаліст правознавства юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

У статті розглянуто підстави та порядок застосування домашнього арешту як запобіжного заходу у кримінальному провадженні України. Проаналізовано поняття «житло» в аспекті застосування домашнього арешту на доктринальному та законодавчому рівні. В результаті аналізу нормативних та правозастосовних положень вироблено рекомендації для забезпечення вимоги обґрунтованості ухвали про застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту до підозрюваного, обвинуваченого.

Ключові слова: запобіжний захід, ухвала слідчого судді, суду, інформаційні листи вищої судової інстанції, домашній арешт, житло.

В статье рассмотрены основания и порядок применения домашнего ареста как меры пресечения в уголовном производстве Украины. Проанализировано понятие «жилье» в аспекте применения домашнего ареста на доктринальном и законодательном уровне. В результате анализа нормативных и правоприменительных положений выработаны рекомендации для обеспечения требования обоснованности постановления о применении меры пресечения в виде домашнего ареста к подозреваемому, обвиняемому.

Ключевые слова: мера пресечения, постановление следственного судьи, суда, информационные письма высшей судебной инстанции, домашний арест, жилье.

The procedure of house arrest as measure of restraint selection and application in Ukrainian criminal proceeding is considered. The concept "habitation" is analyzed in theoretical and legislative level. As a result of normative and enforcement provisions analysis the recommendations for providing validity requirements of decision about approval house arrest as measure of restraint for suspect, accused person are investigated.

Key words: measure of restraint, judicial investigator, court decision, information sheets of higher court, house arrest, habitation.

Постановка проблеми. Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України), прийнятий у 2012 році, вніс суттєві зміни до існуючої системи запобіжних заходів. З переліку запобіжних заходів, що можуть застосовуватися до особи в кримінальному провадженні, були виключені такі запобіжні заходи, як підписка про невіїзд, порука громадської організації або трудового колективу, нагляд командування військової частини, натомість з'явилися нові запобіжні заходи, такі як домашній арешт та особисте зобов'язання.

Оскільки запобіжний захід реалізується до підозрюваного, обвинуваченого ще до набрання обвинувальним вироком законної сили, питання щодо обґрунтованого застосування домашнього арешту набуває особливого значення як в теоретичному, так і в практичному аспектах.

Стан дослідження. Поява домашнього арешту в системі запобіжних заходів у кримінальному провадженні України зумовила підвищений науковий інтерес до питань про поняття та сутність домашнього арешту, порядок обрання, застосування домашнього арешту та контроль за його виконанням. Зазначені питання розглядаються в науково-практичних коментарях до відповідних положень КПК України, підручниках, навчальних посібниках, у наукових публікаціях А.Ф. Безрукавої, М.Й. Вільгушинського, І.Л. Дідюк, Ю.Д. Москалюк, Ю.А. Ліхолетової, О.П. Кучинської, В.О. Фаринника та інших.

Метою статті є дослідження порядку обрання та застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту, з'ясування окремих моментів дотримання вимог обґрунтованості ухвали про застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту.

Виклад основного матеріалу. Відзначимо, що КПК України передбачає, що запобіжні заходи застосовуються судовими органами, не пов'язаними із кримінальним переслідуванням особи: застосування запобіжних заходів під час досудового розслідування можливе тільки за клопотанням слідчого, погодженим з прокурором, або за клопотанням прокурора, надання дозволу на їх застосування віднесене до виключної компетенції слідчого судді, а під час судового провадження – лише за клопотанням прокурора, і віднесене до виключної компетенції суду, який здійснює судове провадження.

Відповідно до ч. 1 ст. 181 КПК України домашній арешт як вид запобіжного заходу полягає в забороні підозрюваному, обвинуваченому залишати житло цілодобово або у певний період доби, а ч. 2 ст. 181 містить вимогу, що домашній арешт може бути застосовано до особи, яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину, за вчинення якого законом передбачено покарання у виді позбавлення волі [1].

При обранні запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту суддя зобов'язаний керуватися

ст. 178 КПК України, в якій детально перераховані обставини, що враховуються при обранні запобіжного заходу: 1) вагомість наявних доказів про вчинення підозрюваним, обвинуваченим кримінального правопорушення; 2) тяжкість покарання, що загрожує відповідній особі у разі визнання підозрюваного, обвинуваченого винуватим у кримінальному правопорушенні, у вчиненні якого він підозрюється, обвинувачується; 3) вік та стан здоров'я підозрюваного, обвинуваченого; 4) міцність соціальних зв'язків підозрюваного, обвинуваченого в місці його постійного проживання, в тому числі наявність в нього родини й утриманців; 5) наявність у підозрюваного, обвинуваченого постійного місця роботи або навчання; 6) репутація підозрюваного, обвинуваченого; 7) майновий стан підозрюваного, обвинуваченого; 8) наявність судимостей у підозрюваного, обвинуваченого; 9) дотримання підозрюваним, обвинуваченим умов застосованих запобіжних заходів, якщо вони застосовувалися до нього раніше; 10) наявність повідомлення особі про підозру у вчиненні іншого кримінального правопорушення; 11) розмір майнової шкоди, у завданні якої підозрюється, обвинувачується особа, або розмір доходу, в отриманні якого внаслідок вчинення кримінального правопорушення підозрюється, обвинувачується особа, а також вагомість наявних доказів, якими обґрунтовуються відповідні обставини [1].

КПК України чітко встановлює строк можливого застосування домашнього арешту – 2 місяці. У разі необхідності строк тримання особи під домашнім арештом може бути продовжений за клопотанням прокурора в межах строку досудового розслідування в порядку, передбаченому законодавством. При цьому сукупний строк тримання особи під домашнім арештом під час досудового розслідування не може перевищувати шести місяців, що повинно стимулювати правоохоронні органи в стислі строки завершити досудове розслідування. Після закінчення цього строку ухвала про застосування домашнього арешту припиняє свою дію і запобіжний захід вважається скасованим (ч. 6 ст. 181 КПК України). М.Й. Вільгушинський та Ю.А. Ліхолетова зазначають, що, на жаль, законодавцем чітко не прописана процедура автоматичного скасування такого заходу, що може створити певні проблеми на практиці [2, с. 11].

При обранні запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту, якщо прокурор доведе наявність всіх обставин, передбачених ч. 1 ст. 194 КПК України (наявність обґрунтованої підозри у вчиненні підозрюваним, обвинуваченим кримінального правопорушення; наявність достатніх підстав вважати, що існує хоча б один із ризиків, передбачених ст. 177 цього Кодексу, і на які вказує слідчий, прокурор; недостатність застосування більш м'яких запобіжних заходів для запобігання ризику або ризикам, зазначеним у клопотанні), слідчий суддя, суд зобов'язує підозрюваного, обвинуваченого прибувати за кожною вимогою до суду або до іншого визначеного органу державної влади, а також виконувати один або кілька обов'язків, необхідність покладення

яких була доведена прокурором, а саме: 1) прибувати до визначеної службової особи зі встановленою періодичністю; 2) не відлучатися із населеного пункту, в якому він зареєстрований, проживає чи перебуває, без дозволу слідчого, прокурора або суду; 3)повідомляти слідчого, прокурора чи суд про зміну свого місця проживання та/або місця роботи; 4) утримуватися від спілкування з будь-якою особою, визначеною слідчим суддею, судом, або спілкуватися з нею із дотриманням умов, визначених слідчим суддею, судом; 5) не відвідувати місця, визначені слідчим суддею або судом; 6) пройти курс лікування від наркотичної або алкогольної залежності; 7) докласти зусиль до пошуку роботи або до навчання; 8) здати на зберігання до відповідних органів державної влади свій паспорт (паспорти) для виїзду за кордон, інші документи, що дають право на виїзд з України і в'їзд в Україну; 9) носити електронний засіб контролю (ч. 5 ст. 194 КПК України) [1].

Цікаво, що окремі кримінальні справи набули резонансного розголосу у зв'язку з тим, що підозрювані ухилялися від виконання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту шляхом недотримання покладених на них обов'язків в межах ч. 5 ст. 194 КПК України (зокрема, обов'язку носити електронний засіб контролю).

Так, экс-ректору Університету державної фіскальної служби України П.В. Мельнику вдалося позбутися електронного засобу контролю та втекти з-під домашнього арешту. О.В. Баганець, оцінюючи ситуацію з втечею П.В. Мельника, звертає увагу на два моменти: по-перше, на те, що в законі чітко вказані технічні вимоги до електронного засобу контролю, а по-друге, на те, що обов'язки щодо застосування електронного засобу контролю покладаються на конкретних працівників міліції, які виконують ухвалу суду про застосування цього виду запобіжного заходу. У ст. 195 КПК України сказано, що працівники міліції повинні перед тим, як застосувати, одягати цей пристрій, провести роз'яснювальну роботу з підозрюваним. В цьому аспекті О.В. Баганець вважає, що існує необхідність уточнити два моменти: чи електронні засоби контролю є придатними для виконання запобіжного заходу, та чи виконали конкретні працівники міліції, які застосовували цей засіб електронного контролю, обов'язки, які на них покладені [3].

В іншій справі суддя Печерського районного суду С.Я. Волкова застосувала до экс-командира спецпідрозділу «Беркут» Д.М. Садовника запобіжний захід у вигляді домашнього арешту та звільнила підозрюваного з-під варти у залі судового засідання. Цього ж дня відносно Д.М. Садовника застосовано електронний засіб контролю, який мав забезпечити контроль за його місцезнаходженням і дотриманням ним режиму пересування, обмеженого судом. Втім, Д.М. Садовник зник з місця свого постійного проживання. Його було оголошено в розшук, а суддя С.Я. Волкова стала підозрюваною у справі про винесення нею завідомо неправосудної ухвали, що привело до тяжких наслідків [4].

Частина 3 ст. 196 КПК України встановлює особливі вимоги до змісту ухвали про застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту, а саме – в ухвалі про застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту зазначається точна адреса житла, яке підозрюваному, обвинуваченому забороняється залишати [1].

В пункті 1.3. Інструкції про порядок виконання органами внутрішніх справ України ухвал слідчого судді, суду про обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту та про зміну раніше обраного запобіжного заходу на запобіжний захід у вигляді домашнього арешту, затвердженої Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 31 серпня 2013 року № 845, житло визначається як будь-яке приміщення, яке знаходиться в постійному чи тимчасовому володінні особи, незалежно від його призначення і правового статусу, та пристосоване для постійного або тимчасового проживання в ньому фізичних осіб, а також усі складові частини такого приміщення [5].

На доктринальному рівні В.А. Светочев, досліджуючи правову природу домашнього арешту як запобіжного заходу, пропонує розуміти під поняттям «житло» житлове приміщення чи будівлю незалежно від виду, форми власності, яке включено до житлового фонду та використовується для постійного чи тимчасового проживання, а так само інше приміщення чи будівлю, які не включені до житлового фонду, проте призначені та придатні для тимчасового проживання [6, с. 5].

В п. 15 інформаційного листа Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ (далі – ВССУ) «Про деякі питання порядку застосування запобіжних заходів під час досудового розслідування та судового провадження відповідно до Кримінально процесуального кодексу України»¹ від 4 квітня 2013 року міститься рекомендація того, що слідчому судді, суду при обранні запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту слід звертати увагу на те, що вжите законодавцем у ч. 5 ст. 181 КПК України словосполучення «житло цієї особи» охоплює випадки, коли підозрюваний, обвинувачений: 1) є власником (співвласником) такого житла; 2) зареєстрований у такому житлі; 3) постійно або тимчасово проживає у такому житлі без реєстрації тощо [7]. Останній випадок є цікавим, оскільки закріплює, що до особи може бути застосовано запобіжний захід у вигляді домашнього арешту навіть тоді, коли в особи немає в приватній власності житла та відсутнє офіційне місце реєстрації в такому житлі – достатньо лише підтвердження факту

постійного чи тимчасового проживання в такому житлі. Права та інтереси власника житла мають забезпечуватися тим, що слідчий суддя, суд у випадках застосування до особи домашнього арешту, мають з'ясувати думку власника житла.

В аспекті роз'яснень, що містяться в п. 15 згаданого інформаційного листа ВССУ від 4 квітня 2013 року ми хотіли б звернути увагу на те, що при складанні слідчим, прокурором клопотання про застосування до особи запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту мають бути належним чином перевірені відомості про: а) наявність у особи в приватній власності житла, яке йому забороняється залишати; б) наявність офіційного місця реєстрації у житлі, яке йому забороняється залишати; в) постійне або тимчасове місце проживання у такому житлі.

На нашу думку, в тексті ухвали про застосування до особи запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту обов'язково мають бути зазначені не лише відомості про наявність в підозрюваного, обвинуваченого у приватній власності житла, яке йому забороняється залишати, а й відомості про те, що підозрюваний, обвинувачений офіційно зареєстрований в цьому житлі, або те, що підозрюваний, обвинувачений постійно або тимчасово проживає у такому житлі. Також обов'язково мають бути вказані докази, якими обґрунтовуються вищезазначені відомості.

Вважаємо, що підтвердженням наявності в підозрюваного, обвинуваченого у приватній власності житла, яке йому забороняється залишати, факту офіційної реєстрації або постійного чи тимчасового проживання підозрюваного, обвинуваченого в такому житлі може бути те, що: а) особа є власником (співвласником) житла, яке їй забороняється залишати (витяг з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень); б) особа має лише офіційне місце реєстрації в житлі, яке їй забороняється залишати, та не є його власником (відмітка про офіційну реєстрацію в паспорті); в) особа постійно або тимчасово проживає у такому житлі без реєстрації (показання власника житла). Видається, що якщо ця обставина буде підтверджена лише показаннями підозрюваного, обвинуваченого, то це суттєво порушуватиме права власника житла, що є неприпустимим.

Натомість на практиці суди відповідні відомості в ухвалах про застосування до особи запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту майже не зазначають. Переважно в текстах ухвал слідчі судді, суди обмежуються загальними формулюваннями того, що вимоги відповідних статей КПК України про засто-

¹ Юридична природа та правове значення інформаційних листів з питань окремих положень (змісту) норм КПК України, які приймалися ВССУ у 2011–2013 роках, кримінально-процесуальним законодавством не визначена. За теоретичним підходом пропонується розглядати інформаційні листи ВССУ як акти, в яких містяться (надаються) правозастосовні орієнтири для правозастосувачів – органів досудового розслідування, прокурорів, суддів. П.П. Андрушко вважає, що за своєю юридичною природою і правовим значенням такі інформаційні листи не є джерелом кримінально-процесуального права, не мають вони і рекомендаційного характеру. Чинним законодавством повноваженнями складати (створювати) інформаційні листи і надсилати їх нижчестоящим судам ВССУ не наділений. Тому інформаційні листи можна розглядати як один із різновидів надання ВССУ методичної допомоги із застосування норм КПК України судами нижчого рівня. Іншим видом надання такої допомоги є виїзд суддів ВССУ до апеляційних судів з метою обговорення нагальних проблемних питань, пов'язаних із застосуванням нового КПК [Андрушко П.П. Науковий висновок (доповнений) по запиту адвоката Павленка М.В. щодо правильності і обґрунтованості кримінально-правової кваліфікації органом досудового розслідування дій Волкової С.Я. за ст. 375 КК України // Юридичний вісник України. Інформаційно-правовий банк. – 2015. - 25-31 липня. - № 29. – С. 2].

сування до особи запобіжного заходу дотримані. Як правило, слідчі судді, суди для виконання вимог ч. 1 ст. 194 КПК України уточнюють, у чому полягає наявність обґрунтованої підозри у вчиненні підозрюваним, обвинуваченим кримінального правопорушення, наявність достатніх підстав вважати, що існує хоча б один із ризиків, передбачених ст. 177 КПК України, і на які вказує слідчий, прокурор, або недостатність застосування більш м'яких запобіжних заходів для запобігання ризику або ризикам, зазначеним у клопотанні. Така ситуація може бути пояснена тим, що КПК України не містить вимог обов'язково підтверджувати наявність зв'язку підозрюваного, обвинуваченого з житлом, яке йому забороняється залишати. Проте позитивно оцінити таку практику ми не можемо, оскільки таким чином, по-перше, порушуються вимоги обґрунтованості судового рішення, по-друге, не враховуються особливості правової природи запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту.

В поодиноких випадках суд все ж таки звертає увагу на необхідність належної перевірки можливості застосування до підозрюваного, обвинуваченого домашнього арешту в житлі, яке особі забороняється залишати. Так, в тексті ухвали Шевченківського районного суду м. Запоріжжя вказано, що «прокурором всагалі не перевірені відомості щодо реєстрації та місця проживання ОСОБА_4, оскільки посилання прокурора на копію форми № 1, відповідно до якої у 2004 році, тобто 11 років тому, ОСОБА_4 був зареєстрований за вказаною у клопотанні адресою, вочевидь, не можуть підтвердити його адресу проживання на цей час, враховуючи, що паспорта громадянина України ОСОБА_4 не має, а особу його встановлено за паспортом для виїзду за кордон, де відомості про зареєстроване місце проживання відсутні» [8]. Така позиція суду є обґрунтованою.

В аспекті цього питання варто уваги є ухвала Роздільнянського районного суду Одеської області від 20 листопада 2014 року: «У підготовчому судовому засіданні прокурор заявив клопотання про обрання відносно обвинуваченого ОСОБА_2, який обвинувачується у вчиненні злочину, передбаченого ст. 185 Кримінального кодексу України, запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту, посилаючись на те, що ОСОБА_2 неодноразово був засуджений і, знаходячись без застосування запобіжного заходу, може переховуватись від суду, або вчинити інше кримінальне правопорушення. Після оголошення доводів прокурора були висловлені думки обвинуваченого та його захисника щодо заперечення проти обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту через те, що ОСОБА_2 постійно проживає в селі Щербанка і не має на меті ухилятися від явки до суду, думки представників потерпілих стосовно не заперечення проти обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту щодо ОСОБА_2 в судовому засіданні встановлено, що ОСОБА_2 зареєстрований за адресою: АДРЕСА_1, але за зазначеною адресою не проживає. Зі слів обвинуваченого, він проживає в тому самому селі в будинку по

вул. Молодіжній, номер будинку зазначити не зміг. Відзначивши (пославшись на те), що, відповідно до ч. 3 ст. 196 КПК України, в ухвалі про застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту зазначається точна адреса житла, яке підозрюваному забороняється залишати, суд в ухвалі зазначив, що за таких обставин застосування до обвинуваченого ОСОБА_2 домашнього арешту не уявляється можливим, тому суд вважає необхідним обрати ОСОБА_2 запобіжний захід у вигляді особистого зобов'язання [9].

На нашу думку, позиція суду не є обґрунтованою та виваженою з декількох підстав. Судом було встановлено, що в особи наявна офіційна реєстрація місця проживання. Обвинувачений не повідомив суду про номер будинку, де він проживає, і це стало підставою для незастосування до особи домашнього арешту, адже в ухвалі про застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту обов'язково має бути вказано точну адресу житла, яке підозрюваному забороняється залишати. Проте враховуючи, що обвинувачений раніше неодноразово був судимий, на шлях виправлення не став, проігнорував довіру суду, що може спонукати його до вчинення нових злочинних діянь, перешкоджати встановленню істини по справі, що за вчинений злочин передбачається покарання у вигляді позбавлення волі, не можна лише з цієї підстави не застосовувати домашній арешт. Така позиція дозволяє зробити висновок, що підозрюваному, обвинуваченому досить легко уникнути застосування щодо нього домашнього арешту – достатньо не проживати за офіційним місцем реєстрації і не повідомляти суду фактичне місце проживання. Це створює небезпечну можливість для зловживань.

У таких ситуаціях, на наш погляд, суд за наявності законних підстав може застосувати до особи домашній арешт за офіційним місцем реєстрації.

Висновки. На нашу думку, було б доречним на рівні відповідного правозастосовного роз'яснення вищої судової інстанції вказати, що в тексті ухвали про застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту має бути вказано, на якій правовій підставі було обрано житло, яке підозрюваному, обвинуваченому забороняється залишати. Це однозначно сприятиме дотриманню вимоги обґрунтованості судового рішення, яка закріплена ч. 3 ст. 370 КПК України.

Подальшого наукового дослідження потребує також питання про те, як належним чином гарантувати дотримання прав власника житла, якщо ухвалою суду підозрюваному, обвинуваченому заборонено залишати житло, яке не перебуває в приватній власності підозрюваного, обвинуваченого і в якому така особа не зареєстрована. Можливо, було б доцільно (хоча б на рівні відповідного правозастосовного роз'яснення вищої судової інстанції) закріпити обов'язкове з'ясування слідчим суддею, судом позиції власника житла та підтвердження його однозначної згоди на застосування домашнього арешту до особи в таких ситуаціях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9–10, № 11–12, № 13. – Ст. 88.
2. Вільгушинський М.І. До питання застосування домашнього арешту як запобіжного заходу відповідно до КПК України / М.І. Вільгушинський, Ю.А. Ліхолетова // Адвокат. – 2012. – № 11. – С. 8–11.
3. Шурхало Д.М. Мельник втік не через новий КПК – експерти / Д.М. Шурхало [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.radiosvoboda.org/content/article/25074334.html>.
4. Адвокат судді Волкової розкрив дивні подробиці зникнення беркутівця Садовника // Закон і бізнес. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zib.com.ua/ua/print/114477-advokat_suddi_volkovoi_rozkriv_divni_podrobiti_zniknennya_be.html.
5. Про затвердження Інструкції про порядок виконання органами внутрішніх справ України ухвал слідчого судді, суду про обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту та про зміну раніше обраного запобіжного заходу на запобіжний захід у вигляді домашнього арешту : Наказ МВС України від 31 серпня 2013 року № 845 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 89. – Ст. 186.
6. Светочев В.А. Домашний арест как мера пресечения в уголовном процессе Российской Федерации : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / В.А. Светочев ; Калинингр. юрид. ин-т МВД России. – Калининград, 2009. – 21 с.
7. Інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 4 квітня 2013 року «Про деякі питання порядку застосування запобіжних заходів під час досудового розслідування та судового провадження відповідно до Кримінально процесуального кодексу України» // Закон і бізнес. – 2013. – № 16. – С. 25–31.
8. Ухвала Шевченківського районного суду м. Запоріжжя від 30 грудня 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/54743923/>
9. Ухвала Роздільнянського районного суду Одеської області від 20 листопада 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/41459124>.